

gruplarından alıyordu. Malaylı müslüman göçmenler 1511'de Malaka'nın Portekizliler'in eline düşmesinden sonra Makassar'a geldi. Bunlar hem İslâmiyet'in yayılışına ön ayak oldu hem de uluslar arası ticareti canlandırdı. Gova kaynaklarına göre Gova'nın diğer krallıkları İslâmiyet'e girmeye zorlaması hükümdarlar arasında yapılan eski bir prensip anlaşmasına dayanır. Buna göre racalardan birinin iyi bir yolu kabul etmesi halinde diğerlerinin de bu yolu kabul etmesi mecburi idi. Güney Sulavesi'de İslâmiyet "iyi bir yol" olarak görüldüğünden diğer küçük krallıklar da buna uydu. Başlangıçta Bone, Soppeng ve Vaco (Wajo) gibi küçük Bugi krallıkları yeni dine girmeyi üç defa reddedip aralarında Tellum Pocco adlı bir ittifak kurdularsa da Sultan Alâeddin 1607'de bunlara karşı cihad başlattı. Makassar mahallî kaynaklarında "bunduk kasallangga" (İslâmî savaşlar) olarak adlandırılan bu fetih hareketleri neticesinde 1611 yılına kadar bölgedeki bütün Bugi krallıkları İslâm'a girdi. 1607'de, diğer bir rivayete göre ise 1609'da Soppeng, 1610'da Vaco ve 1611'de Bone krallıkları Müslümanlığı resmen kabul etti. Alâeddin 1626'da Buton, Sumbawa'daki Dompu ve Kengkulu'yu egemenliği altına aldı. 1633'te Sumbawa'daki Bima Krallığı'ndan gelen bir elçiden teslim sözü alırken 1638'de Borneo (Kalimantan) adasının doğusundaki Mandar bölgesini kendisine bağladı. Böylece kırk altı yıllık uzun hükümdarlığı döneminde fetihler ve ikili ilişkiler yoluyla Sulavesi adasının tamamı, Borneo adasının doğu, Lombok adasının en batıdaki kesimleri ve Aru-Kei adasının en doğu kesimleri onun nüfuzu ve egemenliği altına girdi. Adı geçen yerler aynı zamanda bölgenin baharat dağıtım merkezleri konumunda olduğundan baharat ticaretini de yönlendirdi. Ardından idarede yeni bir yapılanmaya gidildi, sultan ülkede en yüksek dinî ve siyasî otoritenin temsilcisi ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak kabul edildi. Alâeddin 15 Haziran 1639 tarihinde Makassar'da vefat etti ve bugün Makam Selâtin denilen tarihî mezarlığa defnedildi. Ölümünün ardından halk kendisine "Tumenanga ri Gaukanna" (tacıyla gitti / öldü) Makassar kraliyet unvanını vermiştir. Oğlu I. Manungtungi Daeng Mattola Karaeng Ujung, Sultan el-Melikü's-Saîd unvanı ile babasının yerine geçti; o da Bima, Kutay, Gorantalo ve Butan'da İslâmiyet'in gelişmesini sağladı. Sultan Alâeddin'in adı 1965'te Makassar'da kurulan Devlet İslâm Enstitüsü'ne verilmiş, bu kurum 2005 yılında Makassar Alâeddin

Devlet İslâm Üniversitesi adıyla bir üniversiteye dönüşmüştür.

Alâeddin döneminde başşehir Makassar, çevresine yapılan yeni surlar, açılan yeni kanallar ve limana yanaşan çok sayıda gemiyle uluslar arası ticaretin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Uluslar arası ticarete çok önem veren Sultan Alâeddin şehirde İngiliz, Fransız, Danimarkalı, İspanyol, Çinli, Hintli tüccarlara ait ticaret depolarının bulunmasına izin veriyordu. Bu sebeple Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin bölgedeki baharat ticaretini tekeline alma gayretlerine şiddetle karşı çıkmış, ülkesinin bütün milletlere açık olduğunu söylemiş, diğer Avrupalı tüccarlar, Çinli ve Hintliler'le de ticaret yapmayı tercih etmiştir. Açık denizlerde ticarî özgürlüğü savunmuş ve 1660'lı yıllara kadar Gova Sultanlığı bu siyasetini Hollandalılar'a karşı korumuştur. Alâeddin, Makassar şehrinde hoşgörülü bir tutum izleyerek Avrupalıların kendilerine ait kilise açmalarına izin vermiş, onun döneminde Gova Sultanlığı ticaretten önemli kazançlar elde etmiştir. Teknik gelişmelere ve yeniliklere oldukça açık, uluslar arası gelişmelerden haberdar zeki bir yöneticiydi. Makassar'a uğrayan Batılı seyyahlar onun yeni askerî tekniklere ve silâhlara, denizcilikle ilgili kitaplara, matematik ve haritacılığa karşı özel bir ilgisinin bulunduğunu kaydeder. Gova mahallî geleneklerinde Sultan Alâeddin döneminin pirincin ekildiği, palmye yağı ve şerbetinin üretildiği, toprağın çok bereketli olduğu belirtilir. Sultan Alâeddin ve Sultan Abdullah Evvelü'l-İslâm, fethedilen bölgelere karşı uzlaşmacı politikalar takip ederek bölgede barışı korumuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

L. Y. Andaya, *The Heritage of Arung Palakka: A History of South Sulawesi (Celebes) in the Seventeenth Century*, The Hague 1981, s. 32-45; a.m.f., "Alauddin Tumenanga Ri Gaukanna, Sultan", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2007, fas. 2, s. 91-92; İsmail Hakkı Göksoy, *İslâm'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı*, İstanbul 1998, s.129-139; *A Chain of Kings: The Makassarese Chronicles of Gowa and Talloq* (ed. ve trc. W. Cummings), Leiden 2007, s. 43-45; *The Makassar Annals* (ed. ve trc. W. Cummings), Leiden 2010, s. 3-4, 7-13, 25, 28; J. Norduyn, "De Islamisering van Makassar", *Bijdragen tot de Taal, Land- en Volkenkunde*, XII, The Hague 1968, s. 247-266; C. Pelras, "Religion, Tradition and the Dynamics of Islamisation in South Sulawesi", *Archipel*, XXIX, Paris 1985, s. 107-135; W. Cummings, "Islam, Empire and Makassarese Historiography in the Reign of Sultan Alauddin (1593-1639)", *Journal of Southeast Asian Studies*, XXXVIII/2, Singapore 2007, s. 197-214; "Alauddin, Sultan", *Ensiklopedi Islam di Indonesia*, Jakarta 1999, I, 105-106.

İSMAİL HAKKI GÖKSOY

ALASONYA

Yunanistan'da
Tesalya bölgesinde
tarihi bir şehir.

Bugün Elasona adıyla anılır. Tesalya'nın kuzeyindedir; Yunanistan'ın en yüksek dağı olan Olimpos dağının (2917 m.) hemen güneyindeki küçük bir vadide yer alır. Homeros'un *İlyada*'sında şehirden Yunanlılar'a Truva saldırısı için gemi sağlayan Olossoon diye söz edilir. Neolitik çağdan kalan arkeolojik buluntular da şehrin tarihinin hayli eskiye indiğine işaret eder. Roma İmparatorluğu zamanında önemli bir şehir olarak VI. yüzyılda İmparator Iustinianos tarafından yeniden güçlendirilmiştir. Bizans döneminde ise 1300'lerden hemen sonra önemli manastırlardan sayılan Olympiotissa, geleneklere uygun biçimde İmparator II. Andronikos tarafından Alasonya Kalesi'nin içinde inşa ettirilmiştir. Bu manastırın kilisesi günümüze kadar ayakta kalmıştır. İçinde 1300'lerde yapılmış ve 1643'te kısmen yenilenmiş önemli duvar resimleri bulunur.

Alasonya, bütün Doğu Tesalya ile birlikte Gazi Evrenos tarafından 790-791'de (1388-1389) alınmış olmalıdır. Şehirden bahseden ve bugüne ulaşan en eski tahrir olan 1466'dan kalan icmal defterinde buranın Alasonya Seraskeri Umur Bey'in oğlu Dâvud Bey'in zeâmetinin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Nüfusu on hanelik (tahminen elli kişi) bir müslüman cemaatinden, 222 hristiyan hânesinden (tahminen 1200 kişi) ve Dâvud Bey'in kumandası altındaki altı voynuk ve on iki yamaktan oluşan bir askerî gruptan teşekkül ediyordu (BA, MAD, nr. 66). Voynuklar yerel Bizans askerî güçlerinden kalmış gruplardı. Daha geç bir kaynakta ise Gazi Dâvud Bey, Alasonya'daki küçük bir mescidin kurucusu olarak zikredilir. 936 (1530) tarihli olan, fakat 927'den (1521) kalma bilgileri içeren *Muhasebe Defteri* (BA, TD, nr. 367) Alasonya'nın bu tarihlerde 402 hâneye (2000 kişi) ulaştığını gösterir. Bu kayda göre sivil müslüman topluluk on hânedan otuz beş hâneye yükselse de hristiyanlar 222 hânedan 367 hâneye çıkmıştır ve şehirde müslümanların oranı % 8'e düşmüştür. Olympiotissa Manastırı ayrı sayılır ve beş rahibin adı kayıtlıdır. Alasonya kazası, 433'ü müslüman olan (çoğunluğu yörük) toplam 5342 hânedan (tahmini 27.000 kişi) oluşan elli altı köy içermektedir. Alasonya'nın vergilerine dair yapılan bir inceleme, şehrin pazar

fonksiyonunun (bâc-i bâzâr) yanında şarap üretimine de öne çıktığını gösterir, söz konusu kaynakta bir kale ya da garnizondan bahsedilmemektedir.

977 (1570) tarihli tahrir (TK, TD, nr. 60, s. 809-814) aradan geçen zaman içinde önemli değişikliklerin meydana geldiğini ortaya koyar. Şehir büyümemiş, ancak çok daha güçlü bir İslâmî karakter kazanmıştır. Bir müslüman cemaat yerine artık seksen iki hânedan (400 kişi) oluşan üç müslüman mahallesinden söz edilir (Cuma Camii mahallesi, İne Bey mahallesi, Merhum İbrâhim Bey Tekkesi mahallesi). Hıristiyanlar ise artık beş mahalleye ayrılan 192 hâneye (1000 kişi) sahiptir. Olympiotissa Manastırı da yine ayrı sayılır ve bu defa dokuz rahip kayıtlıdır. Toplamda kasabada yaklaşık 1400 kişi mevcuttur ve kasabanın % 30'u müslümandır. Ekonomik faaliyetlerden tahsil edilen vergilerin yarısından fazlası pazarlardan gelir, bunu % 18 ile üzüm bağlarından (toplamda 1400 dönüm) alınan vergi izler. XVI. yüzyılın son çeyreği ve XVII. yüzyılın ilk yarısında Alasonya müslüman-Türk nüfusunun daha baskın olduğu bir merkez haline geldi. Bu durum İslâmî hayat tarzına ait binaların daha fazla inşa edilmesiyle desteklendi. Bunlara örnek olarak Muharrem Paşa tarafından yaptırılan hamam ve büyük kubbeli bir cami, büyük bir

imaret-cami ile Ellassonitika nehri üzerinden geçen ve İbrâhim Bey (Evrenosoğlu ailesinin seçerisine göre Barak Bey kolundan Gazi Evrenos'un büyük torunu) tarafından inşa ettirilen iki güçlü taş köprü verilebilir. 1570 tarihli tahrirde İbrâhim Bey'den "merhum" olarak söz edilir. XVII. yüzyılda ise daha birçok cami ve mescid yapılacaktır.

1668 yılının baharında Evliya Çelebi, Selânik'ten Yenişehir'e giderken Alasonya'ya uğramıştır. Evliya Çelebi her ne kadar şehrin tarihini tamamiyle yanlış anlatsa da bazı değerli gözlemlerde bulunmuştur. Ona göre şehir kısmen Olimpos dağının yokuşlarına karşı yapılmıştı ve vâlîde sultana ait bir has araziydi. Şehirde taştan yapılmış 655 geniş ev vardı ve bunların en az on beşi sarayları andıran kale-evlerdi. Haydutlar ve eşkiya bu kale-evlere ihtiyaç duyulmasına sebep oluyordu. Şehir yedi mahalleden meydana geliyordu, nüfusun yarısı hıristiyan, yarısı müslümandı. Müslümanların ibadetlerini yaptığı on mekân vardı ve bunların dördü cuma camisiydi. En güzelleri kurşun kaplı kubbeleri ve oldukça mevzun minaresiyle Muharrem Paşa Camii'dir. Çarşıda da içinde zengin olsun fakir olsun bütün şehir ahalisine bolca yemek dağıtılan ve büyük bir vakıf olan imaret-cami vardı. Ayrıca Tekke Camii ile şirin bir cami olan Gazanfer Ağa Camii de önemli yapılarıdır. Bunların dışında bir medrese ve bir küçük hamamla Çarşı Camii'nin yanında büyük bir han ve seksen dükkân vardı. Olimpos nehrinin üzerinde güzel bir taş köprü yer alıyordu. Temmuz ayında şehirde büyük bir panayır düzenlenirdi. Alasonya muaf ve müsellemler bir şehir olduğundan zengindi. Evliya Çelebi yaptığı tasviri bölgede iklimin hoş, insanların ise misafirperver olduğunu belirterek sona erdirir. 1660 tarihli resmî bir rûznâme Alasonya kasabasındaki Ahmed Çavuş Medresesi'nden bahseder. Bu kişi büyük ihtimalle XVI. yüzyılın ikinci yarısında oldukça aktif olan Evrenosoğlu İbrâhimbeyzâde Ahmed Çavuş'tur. Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği Muharrem Paşa ise Sokullu Mehmed Paşa'nın etrafındaki sayılı birkaç adamdan biri olup 1567'de Tımsıvar defterdarlığı görevindeyken (BA, MD, nr. 7) az sonra Doğu Macaristan'daki Göle Sancağı'nın sancak beyi olmuş, II. Selim'in hükümdarlığının son dönemlerinde vefat etmiştir (981/1573-74).

1669 yılının Eylül ayında Britanyalı He- kim Edward Brown o sıralar Yenişehir'de ikamet eden IV. Mehmed'in yanına

giderken Alasonya'ya da uğradı. Brown, Alessone şeklinde andığı bu şehri içinde bir Rum manastırının bulunduğu kayda değer bir yer olarak tarif eder ve yanındaki ovada geniş baş alanlarıyla pamuk tarlalarından bahseder. 1791'de coğrafyacılar Philippidis ve Konstantas, *Geographia Neoteriki* adlı eserlerinde Alasonya'nın eski Olosson olduğundan ve Antikçağ'da bu şehrin azametinden söz edip burayı halen 1000 hânelik bir yer, bir voyvodalık, bir başpiskoposluk ve kazanın ana yerleşim yeri şeklinde tarif ederler. Şehrin sakinleri Türk ve Rum'dur. Şehirde üç kilise ve beş cami vardır. Rumlar şehri ortasından ikiye ayıran nehrin sağ tarafında, Türkler ise sol tarafındadır. Larissa'ya olan mesafesi güneydoğu yönünden dokuz ya da on saattir. Tsaritsiani kasabası Alasonya ile aynı ovada bulunur; 1000 hâneye sahiptir ve bunların hepsi hıristiyandır.

XIX. yüzyılda Alasonya hakkında yapılan birçok tasvir vardır, bunlarda şehir ve halkına dair oldukça çelişkili bilgiler yer alır. 1805-1806 yıllarında tecrübeli Britanyalı gezgin William Martin Leake Ellassona'dan 400 ailenin (1800-2000 kişilik nüfus) mesken tuttuğu bir yer olarak bahseder. Şehir otuz kasabadan oluşan bir bölgenin merkezidir. Üç cami ve harabe halindeki birçok ev müslüman nüfusun eskiden sayıca daha fazla olduğunu göstermektedir. Ancak şimdi Rumlar şehir nüfusunun dörtte üçünü oluşturmaktadır ve hepsi Ellassonitiko nehrinin sağ yakasında yaşamaktadır. 1840'ta Fransız coğrafyacısı Ami Boué Allasson'da (Olasson) 400 ile 500 evin varlığını not eder. 1265 (1849) tarihli bir cizye defterinde ise hıristiyan erkek nüfus olarak kayıtlı seksen yetişkin, kırk dört çocuk (yaklaşık olarak 250 kişi) vardır, bu da elli-altmış civarında hâneye tekabül etmektedir. Aynı yıl, Avusturyalı tarihçi ve gazeteci Fallmerayer, Tsaritsena ve Ellassona'nın küçük bir vadi üzerinde konumlandığını ve Alasonya'nın sadece yarısının hıristiyan olduğunu yazar. Tsaritsena da tamamıyla hıristiyan değildi. Fallmerayer vadinin sonunda sadece Türkler'in yaşadığı iki çiftçi kasabasından söz eder.

1290 (1873) tarihli *Yanya Vilâyeti Salnâmesi*'nde (s. 119-120) Alasonya'da 188 hânenin mevcut olduğu kayıtlıdır. Burada ayrıca dört cuma camisi yaptırılan Muharrem Paşa, Hacı Hüseyin Bey, Şeyh Abdullah Efendi ve İbrâhimbeyzâde Ahmed Çavuş'un adı geçer. Bu camiler ve

Alasonya'da 1570'li yıllarda inşa edilen Muharrem Paşa Camii'nin 1967 yılında çekilen fotoğrafı (Machiel Kiel fotoğraf arşivi)

vakıfları iyi durumdadır. Şehir merkezinde İbrâhim Bey'in vakfı olan imaret bulunmaktadır. Buradan her gün fakirlerle ve yabancılara yemek dağıtılır. Şehirdeki mescidlerden biri Gazi Dâvud Bey'in vakfidir; diğer iki mescidin kurucuları bilinmemektedir ve bunlar harap durumdadır. Salnâmeye göre Alasonya kazasında toplam yirmi bir cami ve mescid, 128 dükkân, yirmi han, iki hamam, bir imaret, bir medrese, on iki mektep, bir tekke ve toplam doksan sekiz kilise ile manastır vardır. Yine 1873'te, fakat bu defa daha eski bir bilgiye dayanarak Mostras Alassonia'yı Yanya eyaletinin Tırhala livâsında, Olimpos dağından gelen aynı isme sahip bir nehrin üzerinde yer alan bir pazar kasabası olarak zikreder. Şehirde 400 hâne bulunmaktadır ve İstanbul patrikliğine bağlı bir Ortodoks başpiskoposluğunun merkezidir. 1880'de resmî Yunan kayıtları Ellassona'da 300 (erkek ?) Yunan nüfusunun yanı sıra 900 Osmanlı'nın, üç kilise, üç cami, iki okul, altı han ve bir manastırın bulunduğunu kaydeder. Yarım saatlik mesafede olan Tsaritsena köyü Alasonya Piskoposluğu'nun merkezidir. Aynı vadide şehirden bir saat uzaklıkta 550 Osmanlı nüfusunu barındıran Ormanlı ve Pazarlı köyleri yer almaktadır.

1881'de Tesalya Yunanistan'a bırakıldığında Alasonya güçlü bir garnizon ve yeni bir gümrük idaresiyle Osmanlılar'ın sınır karakolu haline geldi. 1889'da Şemseddin Sâmî şehirde çoğunluğunu müslümanların, geri kalanını ise Yunanlılar'ın oluşturduğu yaklaşık 4000 nüfus bulunduğunu zikreder. Şehirde dört cami, üç mescid, bir mektep, bir imaret ve çok sayıda bağ ve bahçe vardır. Alasonya kazası 4523 hâne ve yarısı müslüman, yarısı Yunan olan yaklaşık 19.000 nüfusu ile altmış altı köyden meydana gelmektedir. Kazada

mescidlerle birlikte on beş cami, iki medrese, on iki mektep, bir tekke, 114 kilise ve manastır bulunmaktadır (*Kâmûsü'l-a'lâm*, I, 280-281). 1895'te Alman halkbilimcisi Gustav Weignad, Alasonya'yı verimli bir ovada hareketli bir hayatın yaşandığı, güçlü bir garnizonun yer aldığı, ağırlıklı olarak bir Türk yerleşimi şeklinde tasvir eder. Şehir bir kaymakamlık merkezidir, ayrıca burada bir Yunan konsolosluğu görev yapmaktadır. Hıristiyan nüfusu arasında Aromunlar (Vlaklar / Ulahlar) ve az miktarda Yunanlılar mevcuttur. Hz. Meryem Manastırını çok ilginç bir kütüphaneye sahiptir. Civar köylerde bulunan ve bütünüyle Yunanlı olduğu söylenen Tsaritsena köyü 500 hânedan oluşmakta ve köy sakinlerinin yarıdan fazlasını Aromunlar oluşturmaktadır.

I. Balkan Savaşı sırasında Alasonya, Yunan ordusu tarafından ele geçirilen ilk Osmanlı şehri oldu. 1923'te Lozan Antlaşması'nın sonucunda şehrin kalan son Türk sakinleri de Anadolu'ya göç etti. Camiler ve diğer eserler çürümeye yüz tuttu ve çoğunlukla yok olup gitti. Muharrem Paşa Camii harap bir halde olsa da Kıbrıs'ta yaşanan Yunan-Türk gerilimine bir tepki olarak narin minaresi 1963'te yıkılana kadar ayakta kalmıştı. 1980'lerde cami hiç de aslına uygun olmayan bir şekilde restore edildi ve tarihî bir eser olarak korundu. XVI. yüzyıla ait Evrenosoğlu İbrâhimbeyzâde Ahmed Çavuş taş köprüsü de korumaya alındı. Restore edilerek koruma altına alınan ve günümüzde Yerel Folklor Müzesi olarak hizmet veren bir diğer Osmanlı eseri geç Osmanlı dönemine ait (1881) âbidevi Osmanlı Gümrük İdaresi binasıdır. Ellassona bugün Larissa'ya bağlı bir idarî birimin merkezi olup 2011 yılı verilerine göre 7300 kişinin yaşadığı küçük bir kasaba durumundaydı.

BİBLİYOGRAFYA :

Yanya Vilâyeti Salnâmesi, sene 1288 (1873), s. 119-120; 367 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri ile 114, 390 ve 101 Numaralı İcmâl Defterleri: 920-937/1514-1530* (haz. Ahmet Özkılınç v.dğr.), Ankara 2007, II, 252-256; Eviya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 188-192; a.e. (Dağlı), VIII, 85-86; E. Brown, *A Brief Account of Some Travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly*, London 1673, s. 46-47; D. Philippidis – G. Konstantas, *Geographia Neoteriki*, Vienna 1791 → Athina 1988, s. 170; W. M. Leake, *Travels in Northern Greece*, London 1835, III, 347; A. Boué, *La Turquie d'Europe*, Paris 1840; a.e.: *Die Europäische Türkei*, Wien 1889, s. 530; J. Ph. Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient*, München 1963, s. 301; C. Mostras, *Dictionnaire géographique de l'empire ottoman*, St. Pétersbourg 1873 → İstanbul 1995, s. 24; Kokkidis, *Odoiporiká Ipeirou kai Thessalias*, Athens 1880, s. 170-171; G. Weigand, *Die Aromunen*, Leipzig 1895, s. 208-209; C. Bigham, *With the Turkish Army in Thessaly*, London 1897; S. Lauffer, *Griechenland: Lexikon der historischen Stätten*, München 1989, s. 207-208; D. Palouras, "Customs House", *Ottoman Architecture in Greece* (ed. Ersi Brouskari), Athens 2008, s. 202; *Six Routes in the heart of Greece, Traveler Guide* (ed. K. Spanos), Thessaloniki (Zarzonis) 2005, s. 316-336, 350-351; H. W. Lowry – İsmail E. Erünsal, *The Evrenos Dynasty of Yenice-i Vardar: Notes and Documents*, İstanbul 2010, s. 47-48; M. Kemal Özergin, "Eski Bir Rûznâme'ye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *TED*, sy. 4-5 (1974), s. 280; *Kâmûsü'l-a'lâm*, I, 280-281.

MACHIEL KIEL

ALEVÎ, Cemâleddin

(جمال الدين العلوِي)

(1945-1992)

Faslı İslâm felsefesi araştırmacısı, muhakkik.

Fas şehrinde köklü Humeyân (حميان) kabilesine mensup bir aile içinde doğdu. Babası Fas şairlerinden ve şeriat mahkemesi kadılarından biridir. Fransız işgali altındaki ülkede ilk ve orta öğrenimden sonra 1963'te Rabat'ta V. Muhammed Üniversitesi'nin Felsefe Bölümü'ne kayıtdı. Burada Necîb Beledî ve Muhammed Azîz el-Habâbî gibi hocalardan ders aldı. Mezuniyet tezi Mısırlı âlim, Ezher şeyhlerinden Mustafa Abdürrâzık hakkındadır. 1974'te üniversiteden mezun oldu. 1976'da Fas Yazarlar Birliği'ne katıldı. Ertesi yıl araştırmalarda bulunmak üzere Paris'e gidip Sorbonne Üniversitesi'ne girdi. Burada Muhammed Arkoun'la birlikte çalıştı. 1980'de Fas'a dönünce iki yıl bir lisede öğretmenlik yaptı. Ardından Fas şehrindeki Sîdî Muhammed b. Abdullah Üniversitesi Edebiyat ve Beşerî İlimler Fakültesi'ne hoca olarak tayin edildi. Burada bir yandan sosyoloji ve psikoloji dersleri

Muharrem Paşa Camii'nin minaresi yıkıldıktan sonra 1990 yılına ait fotoğrafı (Machiel Kiel fotoğraf arşivi)